
Dr. Raffay Endre PhD

Charachától Araciáig, Arachától Frányováig, Vranjevótól Aračáig

*HARÁCS-PUSZTA GÓT(H) PUSZTATEMPLOMA AZ ÍROTT
TÖRTÉNETI FORRÁSOKBAN ÉS A TÉRKÉPEKEN*

Tapasztalataim szerint a magyar–szerb országhatárt Vajdaság magyar vonatkozásúnak mondott műemlékeinek felkeresési szándékával átlépő vendégeket elsősorban a szecessziós századfordulós épületek és/vagy a középkori romok vonzzák. A kastélyok iránti érdeklődés jóval szerényebb, mivel azok egyrészt kevésbé ismertek, másrészt felkeresésük körülményes, meglátogatásuk pedig gyakran akadályokba ütközik: az akadályt az életveszélyes állapotuk jelentheti, kevésbé az ár, amit a wellnessélményért le kellene róni – nem a szándék, csupán a befektetők hiánya okozza, hogy a kastélyok klasszicista vagy romantikus szalonjainak romjain még nem virágoztak fel a luxus-szállók masszírozószalonjai.¹ A látogatók a 19. századi városi építészet paraszt-polgári emlékeinek eklektikus kínálatát tartják a legkevésbé érdekesnek, akárcsak a 18–19. századi egyházi építészet emlékeit. A műemlékvédelem ez utóbbiak értékével ugyan már tisztába jönni látszik, de az előbbiekével a tulajdonosok sem igen szoktak dicsekedni. Nem véletlen, hiszen a tulajdonosok számára az értékelés szempontjait nem elsősorban a lehetséges művészeti vonatkozások, hanem a használhatóságuk és a hasznosíthatóságuk határozza meg. Nem csoda, hogy a paraszt-polgári építészet emlékei közül sok a műemlékké válás lehetőségéig sem jut el, hacsak nem kortárs művészeti akciónak köszönhetően.² A magyar vonatkozásokkal bíró emlékek száma is így szinte napról napra csökkenni látszik, jobb esetben belvárosok

rezervátumszerű együtteseibe zsugorodva kávéházi díszlet-funkciót mutatnak. Kávéházra persze a határt a műemlékek felkeresési szándékával érkezőknek is szükségük van.

A szecessziós századforduló emlékeinek legjelentősebb képviselői épp ilyen kávéházi környezetben találhatóak: változatos tömegelrendezésük és pompás homlokzati megoldásaik felfedezése, kis túlzással, kávéházi teraszokon ücsörögve is lehetséges. A magyar vonatkozásúnak mondott szecessziós építészeti emlékek közül a legjelentősebbek Szabadkán emelkednek. Komor Marcell és Jakab Dezső építészpáros épületpárjáról van szó: a városházáról és a zsinagógáról. Értékelésüket jól mutatja, hogy a szecessziós századforduló Magyarországnak művészetével foglalkozó művészet- és építészettörténeti összefoglaló jellegű szakmunkák elképzelhetetlenek nélkülük. Stílusuk a Lechner Ödön nevével fémjelzett magyaros szecesszió, népművészeti eredetű (vagy vonatkozású) motívumokkal, falra festve, majolikába égetve vagy üvegablakok ólomkereteibe zárva, a tulipántól a pávafarokig. A magyaros jelleget a városházán történeti ábrázolások és utalások is erősítik. Itt az ingatlan művészeti értékét az eredeti ingóságok együttese is emeli.

Az aracsi templom romjai délnyugatról

A magyaros vonatkozások felismeréséhez a rokonok kezén fennmaradt örökséget kereső látogató részéről mind ez ideig nem kell(ett) különösebb műveltség, még kevésbé történet- és művészetkutatói hajlam és energiabefektetés. Szinte elég a kávéházi teraszról feltekinteni, *ránézni* – mondom ezt anélkül, hogy e ránézés értékét lebecsülném. Nem kell az épülettípusok megállapításával foglalkozni és az építetők azonosításával bajlódni (városháza és zsinagóga), nem kell az építészek kiléte után kutatni (Komor és Jakab), de a datálás sem problematikus (a 20. század eleje), a művészettörténeti összefüggések boncolgatása (például a marosvásárhelyi városházával vagy a Kultúrpalotával) pedig nem járna a nézelődő számára jelentős többleteredménnyel.

Az aracsinak nevezett templomrommal szinte minden tekintetben más a helyzet. A látvány és a hely zavarba ejtő: maga a rom mivolt, a pusztai helyszín, de a helynév is. Ennek a zavarnak a termékei a rom körül az 1990-es évektől fogva meg-megjelenő emlékkeresztek és kopjafák, amelyek a romnak a kereszténységhez és a magyarsághoz való kötődését hivatottak felkiáltójelekként hirdetni, hogy abban *ránézésre* is biztosak legyünk. Mindez a rom körül további zavarokat is okoz, a meglévőket fokozva: a műemlékre emlékezésül álló emlékek emlékműnek hatnak, mintha maga a műemlék már ott sem lenne. A romhoz ugyanakkor különböző rendezvények csatlakoznak, kultuszkialakítási szándékkal.³ De a műemlékre a kultusz feltételeit megteremteni kívánó szándékok és/vagy óhajtasok sincsenek tekintettel – sem műemlékvédelmi, sem történeti, sem régészeti szempontból, nem beszélve a művészettörténetiekről.

Kérdés tehát, hogy miért e zavar. Miért a ránézés elégtelensége? Ha a zavart eloszlatni szeretnénk, nincs más választás, mint a ránézésen túl a látvány értelmezésével foglalkozni, építetők azonosítani, építészek után kutatni, datálással foglalkozni, művészettörténeti összefüggéseket boncolgatni. Nagy, mondhatni, akár életre szóló feladatok ezek, jelentősebb szellemi befektetést igénylők, (a rom szomszédságában amúgy sem fellelhető) kávéházi asztal mellől nemigen megoldhatók.

Az elsőként említett feladat: a látvány értelmezése – nem az említett emlékműszerű alkotások felkiáltójelei alapján, hanem magából a látványból kiindulva. A feladat nem egyszerű, hiszen romról van szó. A rom általában kellemetlen kérdéseket vet fel. Miért rom a rom? Miért lett rom? Miért maradt rom? Ki a felelős a pusztításért, és ki a felelős a

fennálló állapotokért? A rom az elmúlást idézi. Ez melankolikus merengést ihlethet, mint ahogy arról a 18. és 19. századi kultúrtörténeti értékű és művészettörténeti vonatkozású romkultusz-jelenségek tanúskodnak.⁴ De az elmúlás az épület elmúlásán túl a hozzá kötődő eszméknek, az építetők nagyságának, az utódok elveszett lehetőségeinek az elmúlását is idézi, aminek akár politikaalakító következményei is lehetnek. A rom a megjelenésében kevésbé emlékeztet az épület eredeti, illetve ép, építészeti és építetők, tudás és igény, szakmai-művészeti ismeretek és reprezentációs törekvések, művészeti és anyagi lehetőségek meghatározta konstrukciójára. A rom megjelenésében az éppen felsoroltakkal ellenkező destruktív erők hatása dominál: háborús pusztításoké, békeévek bontogatásaié és a természeti törvények ellenőrizhetetlen érvényesüléséé. A látványbeli összképet a műemlékvédelmi beavatkozások azonosítható nyomai, az első látásra nehezen felfedezhető megoldásai is tovább bonyolítják. Mindez felcsigázhatja a tudósi vagy a művészi fantáziát, de rekonstrukciós igényeket is szülhet, rajzi rekonstrukciót, makettekben megjelenőket vagy éppenséggel: megépítetteket. Ez utóbbiak akár azt az illúziót is kelthetik: a történelem kereke visszaforgatható. A látvány értelmezésekor falakat, ablakokat, ajtókat meghatározni nem igényel különösebb építészeti(történeti) műveltséget, de az

Pillérlábazatok az aracsi templom északi pillérsorában, visszavésés nyomaival

építészeti részletformák meghatározása, a tömegalakításra vonatkozó elemek és rekonstrukciós lehetőségek felismerése, a térbeli alakításra utaló nyomok feltérképezése már szakmai kompetenciákat feltételez, együtt a régészeti vonatkozások ismeretével és értelmezésével, az analógiaanyag használatával és értékelésével, de ha kell, a tudásunk végeségének megállapításával, a tudott dolgok és a hipotézisek közti határ meghúzásának képességével.

A rom körül sűrűsödő zavarok elosztatása történelmi feladat, amely elvégzéséhez elsősorban írott források feltárására van szükség. Ha a romra vonatkozó dokumentumok után kezdünk kutatni, akkor a 18–19. századi, bencés és ferences rendtörténelmi témában értekezők nyomában haladhatunk – Péterfytól és Fuxhoffertől kezdve⁵, akárcsak a 19–20. századi helytörténelmi vonatkozású munkák szerzői, Báránytól kezdődően.⁶ A templomrommal foglalkozó munkákban a legkorábbi idézett forrás általában az 1187-ből származó, III. Orbán pápához kötődő, amelyben Ecclesia s. Margarethae de Characha szerepel.⁷ És ezzel a zavar hatalmába keríti a források birodalmának határát átlépő utazót is. Merthogy semmiféle bizonyíték sincs arra vonatkozóan, hogy Characha azonos lenne Araccsal, ránézésre-hallásra bármennyire hasonlók is. Miért ne idézhetné ezt a forrást a karcsai templommal foglalkozó irodalom⁸, ráadásul azzal az előnnyel, hogy az ottani templom építészeti részletformái, még inkább az antikizáló ornamentika Esztergom III. Béla-kori művészetével árul el épp az 1180-as évek végére vagy az 1190-es évek elejére datálható kapcsolatot.⁹ Az esztergomi faragványok és az aracsi templom fejezetplasztikája közti kapcsolatot épp én állapítottam meg, de azzal, hogy Aracson későbbre keltezett stílusrétegek is megjelennek már, mindenekelőtt a Szent Adalbert érseki székesegyházé (Porta speciósástul), de gótikus megoldások szerepével is számolnunk kell.¹⁰ Hozzátehetjük: jelen tudásunk szerint. És persze azt is, hogy a történelmi források nem azért készültek, hogy azt a késői utókor művészettörténészei felhasználják. Elhiszem Gombrichnak, hogy az évszámok szögek, amelyekre a történelem falkárpitja felfüggeszthető¹¹, de az idézett esetben az évszám legfeljebb helyettesíthet egy majdan megtalálható szöveget, hogy az a bizonyos kárpit, hacsak ideiglenesen is, de kinézzen valahogy. De erre a szögre valószínűleg a kárpitnak a karcsai templomot megjelenítő szakasza jut, nem az aracsit mutató.

Az aracsi témakörben idézett következő forrás egy év híján hetven évvel későbbi. Péterfy a magyarországi zsinatokról írt művében az

1256-os esztergomi zsinat résztvevői közt Nicholas de Aracha bencés apát nevét is megemlíttette.¹² Péterfy nyomán erre Fuxhoffer is felhívta a figyelmet.¹³ Ebből az adatból kikövetkeztethető lenne az aracsi apátságban a bencésekhez való tartozása, de a Szent Miklós-patrocínium nemigen, bár erre is tettek már kísérletet. Ezzel, de a bencés rendtörténetbe beépült adattal sem érdemes foglalkoznunk (még kevésbé azzal a kérdéssel, miszerint mi bizonyítja, hogy az apátot nem valamelyik másik Aracsról küldték-e). A forráskutatás ugyanis arra hívta fel a figyelmet, hogy az esztergomi zsinatról megemlékező oklevélhez semmiféle névsor nem tartozik.¹⁴ A zsinat résztvevőinek névsorát Péterfy csupán rekonstruálta. Hervay szerint Péterfy „maga gyűjtötte ki, nyilván oklevelekből és másolatokból, a püspökök, prépostok és apátok nevét, akik ebben az időben éltek”¹⁵, kivéve Nicholas de Arachát. Hervay feltételezése szerint ugyanis Péterfy ezt a nevet az aracsi vonatkozású, az alább idézendő 1378-as pápai oklevél valamilyen rossz másolatából olvashatta ki, vagy az a levélben emlegetett templom Szent Miklós titulusa (félre)értelmezéséből „származott”.¹⁶ Véleményem szerint a Hervay feltételezte rossz másolatban az oklevél dátuma is hibás lehet(ett). Különben nehéz azt hinni, hogy Péterfy az általa felfedezni vélt Miklós apátot 122 évvel korábbi eseményen szerepelni feltételezte. Amíg persze nincs meg az a bizonyos rossz másolat, maradhat részünkről a latolgatási lehetőség: Péterfy a nevet máshonnan vette. Hacsak nem voltak Aracsot mindenképp – hamisítás árán is – bencés eredetű monostorként feltüntető szándékai.

Az esztergomi zsinat után kevéssel több mint hetven évvel későbből számításba veendő egy forrás. Aracsot 1332/37-ben a pápai tizedjegyzék a torontáli főesperesség egyházas helyeként említi. Ez jó, de vajon mi lenne ebből az adatból kisajtolható a templomunkra nézve? Templomunk nem plébániatemplomnak épült, bár története során annak is használhatták – de erre a szóban forgó forrás semmiféle tájékoztatást vagy kapaszkodót nem nyújt. Ha nyújtana is, templomunkra vonatkozóan abból semmiféle datálási vagy művészettörténeti vonatkozású megállapítást sem tehetnénk.

XI. Gergely pápának 1378. január 19-én keltezett, fentebb már emlegetett levele szerint a csanádi egyházmegyében lévő Aracha Szent Miklós templomának átvételére engedélyt kért a ferences rend generálisa. A levélből megtudjuk, hogy a templomot Erzsébet anyakirályné kijavíttatta és újjáépíttette, mert az „hosszú idő óta lerombolva és üresen állt,

A törökbecsei-aracsi Szent István-templom

hogy kiveszett az emberek emlékezetéből, és azt sem tudják, kit illetve a kegyúri jog”, és azt, hogy a csanádi püspök az anyakirálynéra ruházta a kegyúri jogokat.¹⁷ Mit jelenthet mindez? Úgy tűnik, hogy a pápai levél válasz volt arra az engedélykérésre, amelyet (többek között) az aracsi ferences kolostor alapítása ügyében küldtek. A kérelem elküldésekor Erzsébetnek köszönhetően már megteremtették a ferences átvétel feltételeit – minden bizonnyal az intézményi és az építészeti vonatkozások tekintetében is. Azt, hogy a ferences kolostor alapítása körül mikor

indult meg a szervezkedés, nem tudjuk. A forrás nem nevezi meg azt a csanádi püspököt, aki a kegyúri jogokat Erzsébetre ruházta. 1375 és 1379 közt épp nem volt püspöke az egyházmegyének, így azt kell gondolnunk, hogy az aracsi alapítás valamikor 1375 előtt, Péterfi Pál püspök (1373–1375) vagy még Bebek Domokos (1360–1373) alatt történt. Az anyakirályné ez utóbbival nyilvánvalóan közelebbi kapcsolatban volt, hiszen az ő püspöki kormányzása alatt adományozta a csanádi székesegyháznak Szent Gellért ezüstereklye-szarkofágját (1361)¹⁸, az ugyancsak általa támogatott építkezési tevékenység végeztével.¹⁹ Bebek püspök ferencesekkel való kapcsolatai is ismertek: a boszniai bogumilok térítésére ő küldött ferenceseket.²⁰ Fuxhoffer szerint az aracsi ügyekre még 1370 körül kerítették sort.²¹ Mindenesetre az aracsi ferences kolostor létrehozatalára a pápának csak az (utólagos) áldását kérték – nem szándékra, nem tervezetre, hanem a működés megindulásának hivatalosságához. Ezt 1378-ban meg is kapták, és a pápa 12 szerzetes odaköltözését engedélyezte.²² Az építészeti beavatkozásokhoz, azok jóváhagyásához utólagos pápai engedély sem kellett.²³ Hogy az építészeti beavatkozások alatt mit lehet érteni, az a szöveg alapján nem teljesen világos. Ha a szöveg a templom épületéről (Ecclesia) szól, akkor meg tudható, hogy az hosszú idő óta lerombolva (destructa) és (így) elhagyatva (neglecta) állt. Ebben az esetben újjáépítésre volt szükség, erre a szöveg is utal. Az építészeti beavatkozás mértékét és helyét a forrás alapján, lévén az nem építészek által fogalmazott szöveg, megítélni nem tudjuk.²⁴ Egy dolgot vehetünk biztosra: az épület régiségét, és azt, hogy rajta a ferences átvételkor folyt valamiféle építkezési tevékenység. Építészeti feladat, amit a templomon a ferences átvételkor mindenképp el kellett végezni, a ferences építészeti szokásoknak megfelelő torony építése és esetleg a szerzetesi stallumsor elhelyezését lehetővé tévő, pillérlábazatok visszavésésével járó átalakításra.²⁵ Akárhogyan értelmezzük a szöveget, a kolostori épületek esetében nagyobb szabású munkálatokat kell feltételezni, akár (meg)volt (a) korábbi kolostor, akár most újat építettek. Ezek a munkálatok elhúzódhattak.²⁶

A szöveg a Szent Miklós titulusról tájékoztat. Szent Miklós az eredeti védőszent lett volna? Nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy a ferencesek számára így vagy úgy, a rendbe hozott templomot fel kellett szentelni, vélhetően az új kegyúr jelenlétében, és ekkor Szent Miklós mellett döntöttek, nyilvánvalóan még azt megelőzően, hogy a pápánál elrendezték volna az átvételi engedélyt. Megjegyzendő, hogy ez alkalommal titu-

lusváltoztatásról nem egyeztettek, de tájékoztatás sem történt. Nyilván szükségtelen volt: mert vagy megtartották az eredetit, vagy (mivel a régi intézmény feledésbe merülésével a régi védőszent is feledésbe merülhetett) szabadon választhattak új védőszentet, éppúgy, mint új intézményt, az új kegyúr jóvoltából, kezdeményezéséből és akaratából, ami a védőszent meghatározására is kiterjedhetett.

Az anyakirályné mint kegyúr az új kolostorról egyébként az 1380-ban kelt végrendeletében is megemlékezett – 500 forintnyi pénzt hagyva az elhúzódó kolostori építkezésekre, valamint egy kazulát, két keresztet és két ezüst szentelt olajtartót hagyományozva.²⁷ Azt tudjuk, hogy Erzsébet még abban az évben meghalt, de hogy az aracsiak megkapták-e az örökségüket, arról nem szól forrás. De arról sem, hogy végül meddig maradtak itt a ferences barátok.²⁸

A következő századból származó forrásokból az aracsi településre vonatkozóan okoskodhatunk, de a kolostortemplomot illetően nemigen. Tinódi Lantos Sebestyénnek köszönhetően viszont az aracsi templom sorsának végső megpecsételődéséről értesülünk. 1552-ben a törökök elől menekülők *Aracia* apró várát, így nyilván ferences templomát is pusztán hagyták:

Rémöltek magyarok az sok apró várba,
Sokan kiszökének, hagyák pusztaságba,
975 Csak Temesvár áll a nagy bátorságba,
Kikben megnevezők várakba, kastélyokba.

Az Becse, Becskereke, Galád, Aracia,
Besenyő, Nagylak, Fellak, Egrös és Csálya,
Csanád, Pálélése, Bodorlak, Zádorlaka,
980 Eperjes, Horogszeg, Csák, Kissomlyó, Iládia.²⁹

Az említett apró várakat, településeket és azok templomait a törökök, ha módszeresen nem is pusztították el, de alaposan kifosztották, és a gyűjtogatástól sem tartotta őket senki sem vissza. Az aracsi templom ásatásakor a régészek égésréteget azonosítottak.³⁰ Ennek alapján bizonyosra vehető, hogy 1552 szeptemberében a templom tetőzete lángok martalékává lett. Hogy az egész tető leégett-e, nem tudjuk. A mellékhajói padlásteret szakaszoló, a tetőszint fölé emelkedő, a főhajói boltozatok megtámasztására épült támfalak tűzfalak-

ként mindenesetre akadályozhatták a tűz szabad terjedését. A főhajó fölött ilyen falak nem voltak, ott a tetőzet, ha meggyulladt, parázslo gerendáival és a tetőfedés elemeivel mind a boltozatokra rogyhatott. Ennek következtében a boltozatok is sérültek, egyes szakaszokon beszakadtak, és a tűz így a belsőben is fellángolt és pusztított. Így lett az újkorban pusztta a középkori templom.³¹

Az említett források régóta ismertek, hasznosíthatóságukra és kritikájukra már többen vállalkoztak.³² Igen ám, de hogy ezek a források vonatkoztathatók-e a kutatott templomra, megkérdőjelezhető. Aki megkérdőjelezte: Petrović, Pantić kutatásai nyomán.³³ Ezzel meglehetősen nagy zavart okozott – lehet mondani: eljutottunk a bevezetőben említett zavarok egyik forrásához. Petrović ugyanis térképek tanulmá-

Az aracsi rom környéke (Torontál megye közigazgatási térképe, részlet, 1889, Vajdasági Levéltár, Újvidék)

nyozásából arra a következtetésre jutott, hogy a templomrom jelölte település (és így a templom) eredeti (középkori) neve nem tudható, és így templomunk vonatkozásában az összes, korábban számításba vett és fentebb is idézett forrás tudományos hasznosíthatóságának az értéke a nullára csökken. Sőt, a templom (és a település) névtelenségének következtében újabb, korábban ismeretlen források feltárásában és hasznosíthatóságában reménykedni sem lehet. A források alapján történelmi módszerekkel dolgozó kutatók kétségbeesése érthető: hogyan lehetne így funkciót, építtetőket, építészeket azonosítani és a datálást megoldani? A templomnak az eredeti középkori nevét sosem fogjuk megtudni, hiszen biztosak lehetünk abban, hogy a régészek a település maradványainak feltárásakor sem egy-, sem többnyelvű helységnévtáblára nem bukkanhatnak!

Ez persze nem jelenti azt, hogy Aracs nem is létezett. Sőt! Aracsokból van egy csomó!³⁴ Petrović a térképészeti kutatásaira hivatkozva azt állítja, hogy a mi Aracsunk településneve eredetileg a mai Kikinda közelében lévő, Gradište nevű régészeti lelőhelyhez tartozott.³⁵ Véleménye szerint a középkorban itt volt *Aracha*, ez a régi Aracs helye. Ha így van, az aracsi templom(ok) maradványai még a föld alatt vannak. Azé, amelyet a pápai tizedjegyzék egyháza használhatott, meg azé is, amelyik Erzsébet anyakirálynénak köszönhetően ferences kézbe került.

Aracs ma egyébként Törökbecsének az Aracs (Aračka) utcától északra elterülő része. Katolikus temploma neogótikus stílusban épült, és Szent István király tiszteletére szentelték (1904-ben)³⁶, nem rom, és a turisták sem ejtik útba. A városrész 1946-ig önálló település volt.³⁷ Így jelenik meg *Torontál megye 1889-es közigazgatási térképén*³⁸ is. A név ekkor még új volt: a település az előző évben vette fel, korábban Frányovának, Vranjevónak, Vranjéwónak mondták és írták, de 1919-től ismét Vranjevo lett a hivatalos neve.³⁹ 1888-ban tehát ez a település az aracsinak hívott romról kapta a nevét, merthogy a templomrom ennek a településnek a pusztájához tartozott. Az aracsi átnevezést/magyarosítást, ha igaz, Szentkláray Jenő kezdeményezte. Felvett név – akárcsak a Szentkláray⁴⁰, amely szintén templomnévhez kötődik, az utóbbi esetben: a törökbecsei Assisi Szent Klára-templomhoz. No de ahogy a Szent Klára-templom titulását nem ő kreálta, úgy nyilván a templomrom aracsi nevét sem ő találta ki, hanem azt így tudta, és nem is vitatta. A szóban forgó térképen egyébként a rom helyén nem az Aracs, hanem az *Arács* név jelenik meg.

Ha Aracs Frányova, akár arra is gondolhatnánk, hogy a rom megnevezésében is szerepelhetett (1888 előtt) a frányovai helynév: frányovai templom, frányovai pusztatemplom és/vagy a frányovai puszta temploma. Vagy: vranjewói templom, franyevói pusztatemplom, Franjevo puszta temploma... Így a településnévben akár a templom ferences eredetére vonatkozó utalás is tetten érhető lenne – amennyiben a településnév etimológiájára eddig adott válaszok egyikét sem elfogadva⁴¹ a Franjo/franjevci (Ferenc/ferencesek) szavakban látnánk a településnév eredetét.⁴² A név eredete így akár a 15. századra is visszavezethető lenne, különösen ha a kolostor valóban nem érte meg a 16. századot.⁴³ Ez a kérdés szélesebb körű vizsgálatot érdemelne.

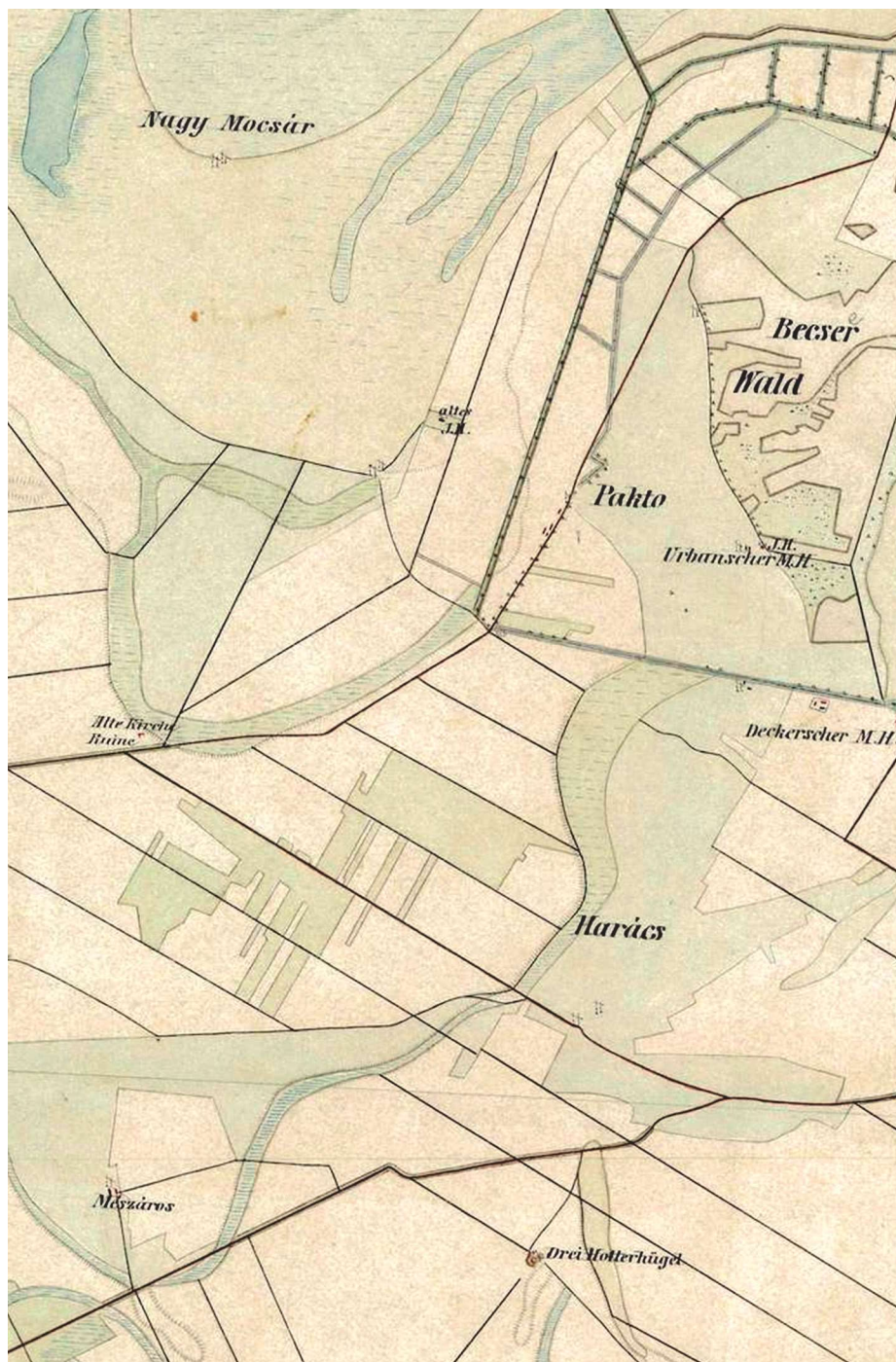
De vajon a templomrom ma használatos nevével tisztában vagyunk-e? Hogy elkerüljük a névtelenséggel járó zavart, nincs más választás, mint a környék lakosságától átvenni a Pusztatemplom, netán mégis az aracsi Pusztatemplom elnevezést? Vagy emlegessük a romot a stílusára utaló, ha korábban nem is, de a 19. század elejétől megjelenő meghatározás alapján Gót(h)egyházaként?⁴⁴ A szakirodalom mindenestre a romokat aracsiként ismerte meg, Henszlmann Imrének köszönhetően, és ezen a tudománytörténeti adaton (visszamenőleg) semmiféle térképészeti kutatás sem tud változtatni.⁴⁵ De az ennek alapján kialakult szakirodalmi hagyományon/megszokáson sem, amelynek megfelelően a romot tehát mindmáig aracsiként azonosítjuk.⁴⁶ Szükségnévnek (Notname) – ha ugyan valóban az – nem rossz. Felvett névnek sem – ha ugyan valóban az.

A Pusztatemplom elnevezés mindenestre mára meglehetősen elterjedtnek mondható, az aracsi Pusztatemplom változatban is. Ez utóbbi változat ugyanakkor további eredetkérdéseket vet fel. A név vajon az Aracsi-puszta (Aracshoz tartozó puszta, Aracsnak a pusztája) templomát akarja-e jelölni, az Aracsi-puszta elnevezésének a megjelenési korától kezdve (hivatalosan: 1888-tól)? Így az Aracsi-puszta templomáról beszélhetnénk. Vagy a név a templom elhagyatottságát is jelölni kívánja, és így az Aracsi-pusztához tartozó puszta (= elhagyatott, romos) templomot jelölné? Vagy a névadás mégis az Aracs településnév relevanciájára utal, és annak puszta (= elhagyott, romos) templomára? Az említett lehetőségekkel számolva a templom körültekintő megnevezése tehát a következő lehetne: az Aracsi-puszta puszta (= elpusztult) Aracsának puszta temploma. Vagy, ha minden szóba jöhető hagyományt szintetizálni szeretnénk: *az Aracsi-puszta puszta Aracsának puszta gót egyháza.*

Mindezek tisztázásához – legalábbis annak megkísérléséhez – kénytelenek vagyunk mi is térképészkedni. A templomrom körüli újkori helynevek vizsgálatát érdemes a katonai felméréseket segítségül hívva megkezdeni, míg Petrović állításaihoz adalékokat szolgáltatni vagy azokon árnyalni a korábbi térképek szemrevételezésével lehetséges. Mivel nem vagyok térképész és a térképészettörténetben sem járatos, vállalkozásommal legfeljebb részeredmények produkálását ígérhetem.⁴⁷

A *Habsburg Birodalom Harmadik Katonai Felmérésén* (1869–1887) a templomromot az *Arács* helynév jelzi. A név mögött zárójelben magyarázat: *Kirchenruine*. A térkép a romot körülárkolva mutatja.⁴⁸ Az 1888-tól Aracsnak nevezett, Törökbecsével északról határos település neve Frányova.

A *Magyar Királyság második katonai felmérésén* (1819–1869)⁴⁹ a templomot jelölik, de név nélkül, csupán a romos állapotát meghatározva: *Alte Kirche Ruine*. A romtól keletre-északkeletre mocsaras terület húzódik (*Nagy Mocsár*). A környék helynevei közt Aracs nem szerepel. Vranjowa viszont kettő is van: az egyik a későbbi Aracsnak felel meg, a másik az innen Beodrara tartó út és a romok előtt húzódó (Kumane és Melence felől jövő) kereszteződésétől északra lévő területet jelöl. Ettől északabbra egy tanyát *Akacs*nak hívnak, ettől nyugatabbra kb. 50 háznyi településnek pedig *Akács* a neve. A romtól délkeletre (két-három kilométerre) a *Harács* név tűnik fel. Ettől délre Szentkirály helynévvel találkozni. Mindkettő területnév, épületek nélküli mocsaras pusztaságé. Ennek alapján akár a további kutatást is felfüggeszthetnénk, kijelentve, a templomunk neve helyesen *Harács-pusztai* templom. A szó török eredetére és a török hódoltság korára utalva még az is megkockáztatható: a templomot a török idők óta nevezhették így: *Kharads-pusztai* templom. De mint ahogy Szentkirály-puszta is Szentkirályról kapta a nevét, úgy Harács-puszta is Harács településről kaphatta. Templomunk neve tehát a *harácsi* templom lenne? Harácsot csak egy elnémuló *h* különbözteti meg Arácstól. Érdemes megemlíteni, hogy a mindmáig kérdéses névetimológiájú Aracs név a helyi köztudat szerint a harács szóból ered.⁵⁰ Viszont korábbi, alább idézendő térképeken a rommal jelölt helyen megjelenik már a *mal. Aras* és a *P. Arats* név, amelyek alapján inkább az ismert jelentésű és hangzású harács szó lehet a származék, és ennek földrajzi névként való megjelenése így csupán a 19. századra lenne datálható.⁵¹ A romot így inkább érdekesebb lenne kis-arasi templomnak vagy puszta-aratsinak neveznünk.

Az aracsi rom környéke (A Magyar Királyság második katonai felmérése, részlet, 1819–1869, Történelmi Levéltár, Zenta)

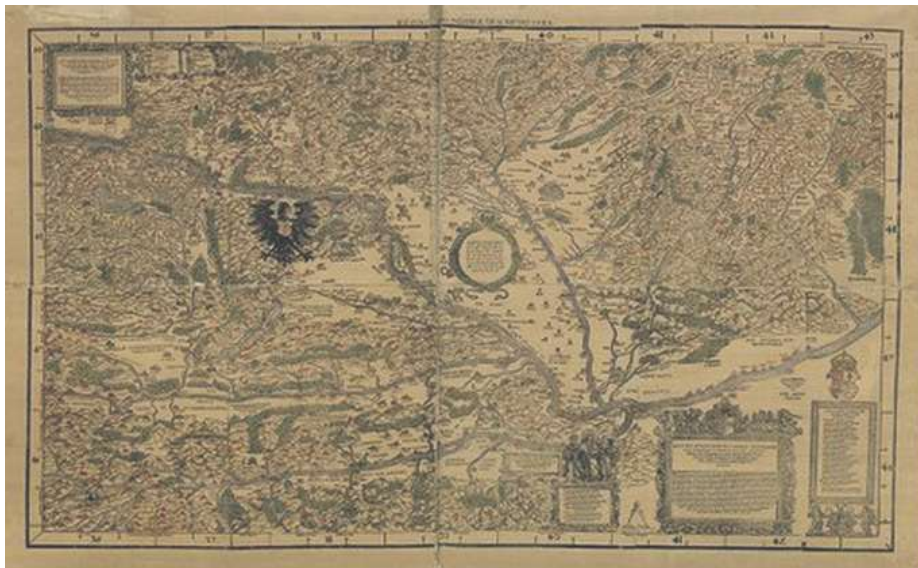
A *Temesi Bánság Első Katonai Felmérésén* (1769–1772) a templomot jelölik, ugyancsak név nélkül: *Alte Kirche*, de romosságára nem történik utalás, ami figyelemre méltó.⁵² Ettől északra és északkeletre mocsár, L alakban. A mocsár északon elkeskenyedik, és a Tisza árterületével érintkezik, kelet felé szétterül. A felmérésen Vintzaider névvel jelölik. A rom egyébként az útkereszteződéshez közel van ábrázolva, a mocsárparttól távolabb (a valóságban fordított lehetett a helyzet). Az Aracs helynév a felmérésen egyáltalán nem szerepel.

A katonai felméréseket megelőzően készített térképeket két csoportban tanulmányozhatjuk: a 18. századiak, amelyek a török alól való felszabadulást követően készültek, és a korábbiak, amelyeken akár a középkor öröksége is tetten érhető.

Igaza van Petrovićnak, hogy a korai térképeken szereplő *Aracha* nem a templomromnak megfelelő helyen jelenik meg, hanem északabbra. Szerzőnk a térképeken való tájékozódáshoz egyébként Galád várát használta, amelynek helye a térképeken, úgy tűnik, változatlan maradt. A hely ma is azonosítható: a templomromunktól északkeletre, Beodra határában. Galád már a Lázár-térképen (*Tabula Hungariae*, 1528) is feltűnik, de ezen nincs rajta *Aracha*, ami eleve arra figyelmeztet, hogy a térképek nem mindig megbízhatóak.⁵³ Petrović szerint a két legrégebbi térkép, amelyen *Aracha* megjelenik, 1567-ben és 1568-ban készült – az utóbbit Wolfgang Lazius munkájaként azonosítom.⁵⁴ Úgy tűnik, vannak korábbiak is. Az egyik 1556-os, ugyancsak Wolfgang Lazius-hoz köthető, a másik 1567-es, és Matthias Zündt készítette.⁵⁵ A két térkép színezett, és egymás megfelelői. Rajtuk *Aracha* Zentával (*Zentha*) majdnem egyvonalban, egy kicsit északabbra helyezkedik el, a folyó bal partján (*Beghe fl.*), közel annak a forrásához, amely egy erdőben található. Ugyanennek a folyónak az alsó folyásánál, ugyancsak a bal parton található Galad (*Zentától csak kissé lejjebb*). *Aracha* és Galad közt nincs más helynév. A folyó és a Tisza köze is üres e szakaszon. A későbbiek, úgy látszik, ezeket a térképeket követik, még abban is, hogy az *Aracha* mellett húzó-dó folyó forrását egy erdőbe rejtik.⁵⁶ Talán nem tévedek nagyot, ha arra gondolok, hogy az *Arachát* érintő említett jellegzetességből épp e térképek alapján „topográfiai toposz” lett. Ha a térképek készítői hibáztak, vagy hibás forrást használtak⁵⁷, érthető lenne a sok északi helyzetű *Aracha*-ábrázolás: a másolók általában nem tehettek mást, mint ragaszkodtak forrásaikhoz, hiszen a törökök által elfoglalt te-

rületeken nemigen térképészkedhettek, hacsak nem szerettek volna kémkedés gyanújába esni.⁵⁸

Az Aracs névvel összefüggésbe hozott helynevek a 18. századi térképeken a templomrom földrajzi közelében (is) megjelennek. Petrović úgy véli, hogy az az elvándorolt lakosokkal együtt került át a temp-

Wolfgang Lazius Magyarország térképe (1556)

Matthias Zündt Magyarország térképe (1567)

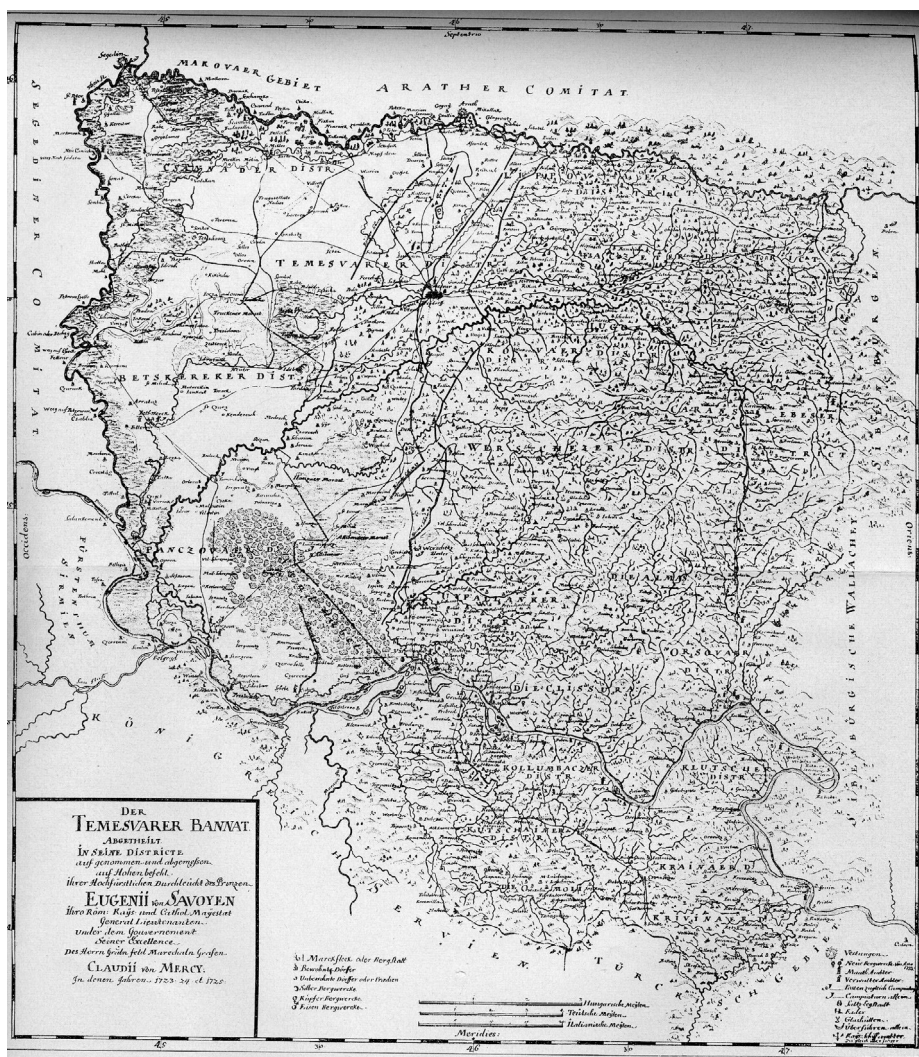

lom közelébe.⁵⁹ Egy 1717-es térképen a Kikindához közeli régi Aracs (= *Arakat*) és az elvándoroltak Pusztatemplomhoz közeli Aracsra (= *Aratka*) is azonosítható.⁶⁰ Egy 1725-ös térképen viszont csak a délebbi fekvésű *Arra* jelenik meg. Egy 1776-os térképen itt a *mal. Aras* azonosítható (= mali Aracs)⁶¹, amely önmagában ugyanakkor egy másik Aracsra, alkalmasint a Nagy-Aracsra is utal. A délebbi, immár elnéptelenedett Aracs emlékét őrzi Torontál vármegye 1799-es térképe⁶², amennyiben rajta a templomromnak megfelelő helyen a *P. Arats* (= puszta Arats) név jelenik meg. Említettem már a lehetőséget, hogy a második katonai felmérés Harács helyneve ebből az Aratsból alakult ki.

Az idézett 18. századi térképek egy része alapján tehát feltételezhető: volt idő, amikor két Aracs létezett. Kérdés viszont, hogy mikori eredetű ez a kettősség, csupán csak a 18. századra volt-e ez jellemző, és a vándorlásokkal függ-e össze, vagy korábbi eredetű. A kettősségnek az említettől eltérő okai is lehetnek, hiszen településekből szokott lenni Alsó- és Felső-, Nagy- és Kis-, Ó- és Új-, Magyar- és Török-, Szerb- vagy Német-. Létezhetett-e a középkorban is a két, egymáshoz közeli Aracs? A 16–17. századi térképek mégsem tévednek (Nagy)-Aracha vonatkozásában? A (Nagy)-Arachának a déli párja lehetett az a (Kis)-Ara(t)? Folyó felsőbb és alsóbb folyásánál elhelyezkedő településpár akár a honfoglalás kori téli-nyári vízparti szállásváltó települési rend fejlődési-vezéri mintájára emlékeztethetne. A két Aracs közti szerényebb földrajzi távolság, valamint a folyó mindkét partvonalára kiterjedő birtoklás a honfoglalásnál későbbi eredetre utalhatna. Ebben az esetben a településpár egy nemzeti birtok emlékét őrizhetné, akár csak a nemzetség templomalapító tagjának a figuráját az aracsi kő, vagy a nemzetség reprezentációs igényeit és lehetőségeit maga a 13. századi templomrom.

Ezt a spekulációt, a térképekből levonható megállapításokat és feltételezéseket e ponton érdemes a forrásokkal és magával a templomrommal összevetni. Három lehetőséggel számolhatunk: 1. Tévednek a 16–17. századi térképek Aracha helyével kapcsolatban, Arachájuk templomunk helyével azonosítható, azzal a hellyel, ahol Erzsébet anyakirályné ferencesei megtelepedtek. 2. Amennyiben a 16–17. századi térképek nem tévednek, Aracs északabbra létezett, és az Erzsébet ferencesei által átvett templomot is ott kell keresni. Lehetett-e ott a forrásban szereplővel azonosítható templom? 3. Ugyanezt a kérdést

kell feltenni a harmadik esetben is, tudniillik ha két Aracs létezett: ha a 16–17. századi térképek az északival kapcsolatban mégsem tévedtek, a délit pedig elhanyagolták, amelynek emléke a mali Aracs, P. Arats és a Harács elnevezésben lenne megragadható, és ha Aracs 18. századi megkettőződése nem 18. századi migrációs fejlemény. Melyik Aracson lehetett tehát a ferences kolostor? Mert Erzsébet ferencesei csak egy helyen lehettek – a források nem szólnak e tájon két ferences kolostorról, sem két régi alapítású intézmény utólagos átvételéről, de újonnan alapítottokról sem. Lehet-e tehát a templomunk a szóban forgó épület?

Bánát Claudio Mercy-féle térképe (1725)

Aracs madártávlatból (Fotó: Dedović Tomislav)

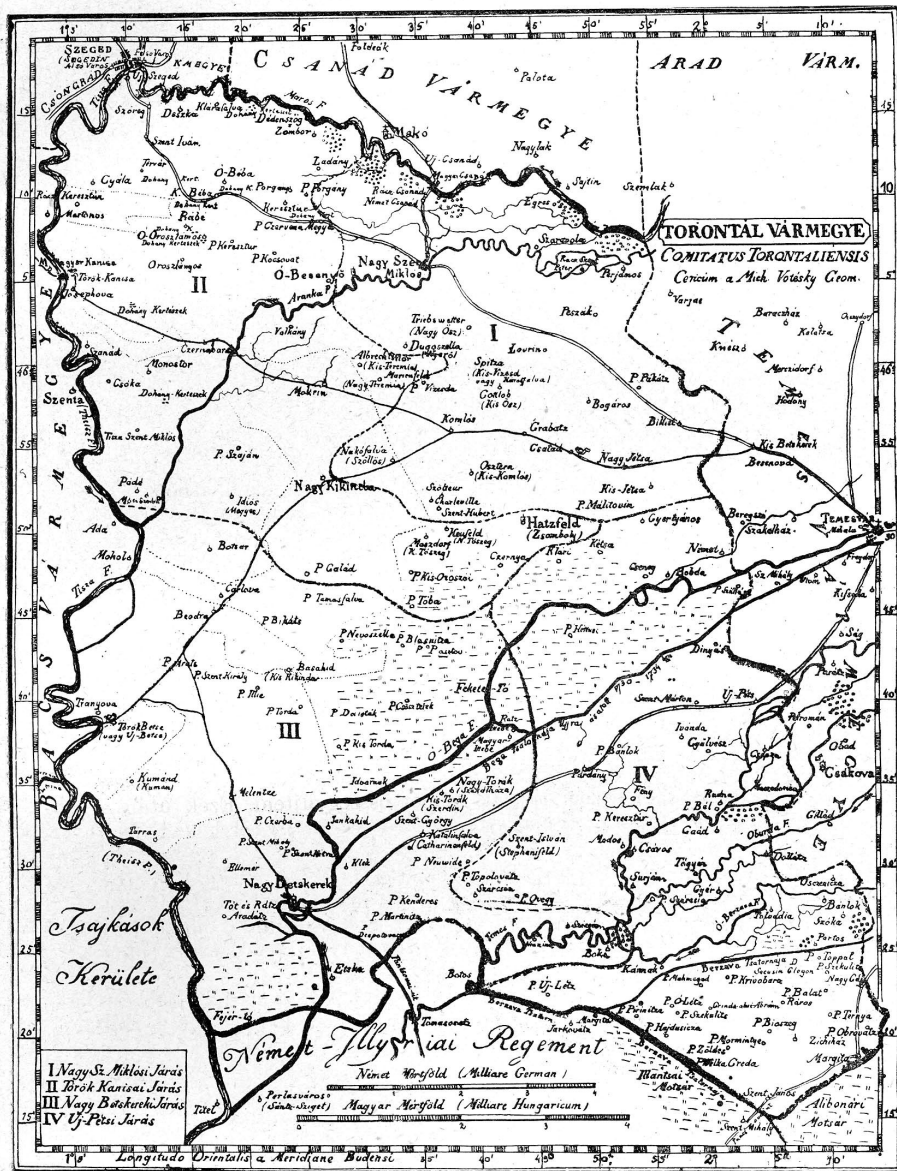
Válaszom: minden bizonnyal.

Az Erzsébet anyakirálynéval és a ferencesekkel kapcsolatos forrásból kiolvasható építészeti vonatkozású tények, miszerint az 1370-es években létezik egy jóval korábbi templom, amelyen a ferences átvételhez szükség volt valamiféle építészeti beavatkozásra, amely minimálisan az új szerzetesrend új, a korábbtól eltérő liturgikus igényének a kiszolgálását jelenthette, a templomromunkat jellemzik. Az eredeti épület a 13. század elején, nagyrészt a század második évtizedében épült, vagyis a ferences átvételkor már másfél évszázadnál is öregebb volt. Ehhez a korábbi épülethez utóbb egy tornyot társítottak. Ennek helyét az északi mellékhajó legkeletibb boltszakasza fölött jelölték ki. Torony szentélyközeli elhelyezésének rokonai a ferences építészet köréből idézhetők.⁶³ A templom belsejében is kimutathatók utólagos építészeti beavatkozások: szerzetesi stallumsor felállítását megelőzően a két keleti pillérpár lábuzatát visszavésték: ennek nyomait a pillérpárok fennmaradt északi tagjai mindmáig őrzik.

Ha a forrásban szereplő templomra vonatkoz(tathat)ó tények megfelelnek a templomunkon is érvényesülő építészeti jellemzőknek, akkor templomunk a forrásban szereplővel azonosítható. Ha a forrásban szereplő templom Arachán volt, akkor templomunk sem lehet máshol, csakis ott. Vagyis Aracha Araccsal azonosítható.

Jelen művészettörténeti tudásunk szerint az aracsi templom Aracson volt és van. Hogy valóban volt-e a közelben egy másik Aracs, térképészeti problémát jelent, amelynek tisztázását a térképészeketől várjuk, számolva azzal a kecsegtető lehetőséggel, hogy a Gradište-lelőhely középkori neve meghatározható. A kecsegtető lehetőség egy

másik aracsi templom létezésére és régészetileg való megismerésére is vonatkozik. E templomról egyet máris feltételezhetünk: sem Erzsébet anyakirálynéval, sem a ferencesekkel nem hozhatjuk összefüggésbe. Kénytelenek leszünk majd más források után nézni, vagy a felmerülő problémákat régészeti és művészettörténeti eszközökkel/módszerekkel megoldani.

Michael Votésky térképe Torontál vármegyéről (1799)

Jegyzetek

- ¹ Vö. Nádi Karolina–Vázsonyi Csilla: Kastélysorsok Bánátban és Bácskában. In Raffay Endre–Tüskés Anna szerk.: *Európai műemlékvédelmi tendenciák különös tekintettel a Kárpát-medencére*. Nemzetközi tudományos konferencia tanulmánykötete. Pécs–Fehérvárcsurgó, 2019. 225–244.
- ² Ilyenre is van példa: Zentán immár egy évtizede megrendezésre kerül a Művészet és Műemlékvédelem elnevezésű nyári művésztelep a Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kara, valamint az újvidéki Képzőművészeti Akadémia hallgatóinak részvételével, a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet házigazdai szerepvállalásának köszönhetően. Raffay Endre: Ismerős idegenek. A Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kara hallgatóinak zentai művésztelepéről. *Híd*, LXXV. évf. 2011/11. 112–122. Vö. Nádi–Vázsonyi 2019. 226–228.
- ³ Szűgyi Ferenc: Az aracsi pusztatemplom mint a magyar nemzeti identitás jelképe. In Papp Richárd–Szarka László szerk.: *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Zenta, 2008. 329–344.
- ⁴ Ez az aracsi rom esetében sem elhanyagolható vonatkozás. Vö. Raffay Endre: *Az aracsi templomrom*. Újvidék, 2005. 13–16.
- ⁵ Péterfy, C.: *Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regno Hungariae celebrata*. Posonii 1741–1742; Fuxhoffer, Damiani: *Monasterologia regni Hungariae I*. Wespemii, 1803.
- ⁶ Bárány Ágoston: Aracs. *Társalkodó*, 1835. március 25. 96.; Bárány Ágoston: A vándor titkai. *Társalkodó*, 1837. szeptember 16. 295.; Bárány Ágoston: *Torontálmegye hajdana*. Buda, 1845.
- ⁷ Vö. Id. Berecz Sándor: *Pusztatemplom. Egy darab szentföld*. Temerin, 1970. 106.
- ⁸ Vö. Marosi Ernő: *Die Anfänge der Gotik in Ungarn*. Budapest, 1984. 121.
- ⁹ Raffay Endre: *Magyarországi növénydíszes fejezetfaragványok az 1200 körüli évtizedekben, valamint kompozíciós összefüggések és stílusrétegek az esztergomi és a pilisszentkereszti művészeti körökben*. Doktori disszertáció. Kézirat. Budapest, 2003. 211–212.
- ¹⁰ Összefoglalóan: Raffay 2005. 101–102.
- ¹¹ Gombrich, E. H.: *A művészet története*. Budapest, 1983. 129.
- ¹² Péterfy 1741–1742. 1. köt. 86–87. A szóban forgó oklevelet kiadták: PRT VII 460–461.
- ¹³ Fuxhoffer 1803. 230.
- ¹⁴ Hervay F. Levente: A bencés apátságok, az apátos monostorok és a pusztá monostorok története. In Takács Imre szerk.: *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Pannonhalma, 2001. 539. A szóban forgó oklevelet kiadták: A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. Szerk.: Erdélyi L.–Sörös P. Budapest, 1902–1916. VII, 460–461.

- ¹⁵ Hervay 2001. 539.
- ¹⁶ Uo.
- ¹⁷ Heveneszi kéziratok XXXIX. 129. (Budapest, Egyetemi Könyvtár). Fuxhoffer 1803. 230–231. A pápai levél részletének magyar fordítását lásd Hervay, 538.
- ¹⁸ Marosi Ernő szerk.: *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*. Budapest, 1987. 205. *Szent Gellért püspök nagy legendája. Magyarul: Árpád-kori legendák és intelmek*. Budapest, 1983. 94.
- ¹⁹ Szent Gellért püspök nagy legendája uo.: Szabó Flóris fordításában „az Isten emberének monostorát épületekkel megtoldotta”.
- ²⁰ Bebek Domokos. In Diós István–Viczián János szerk.: *Magyar Katolikus Lexikon I*. Budapest, 1993.
- ²¹ Fuxhoffer 1803. 230.
- ²² Hervay 2011. 539. Vö. Hervay 2011. 1. jegyzetével.
- ²³ Fuxhoffer 1803. 230. A templom kijavításának éveként itt 1370 szerepel.
- ²⁴ Kérdés, hogy egy romos épület, amely egy lakott település része, hogyan vesztet ki az emberek emlékezetéből (*contrario memoria*). Ha a szöveg az eredeti egyházi intézmény (*Ecclesia*) állapotára is utalni szeretne, amely régóta „elromlott” (*destructa*), és elhagyták (*neglecta*), úgy az emberek emlékezetéből is kieshetett. Így az eredeti kegyuraság (*patronatus*) kérdéseivel nem is kell már foglalkozni, sem a pápának, sem másnak, és a ferences átvételnek sem lehet semmiféle akadály. Az *Ecclesia* állapotának leírása így nem okvetlenül az épület állapotának az átvétel előtti rögzítését szolgálhatta. Így az sem biztos, hogy a ferences átvételt megelőzően használaton kívül lett volna. Akár az is feltételezhető, hogy az említett pápai tizedjegyzékforrásban szereplő egyház (még) használta.
- ²⁵ A toronyról bővebben Raffay 2005. 42–43. és Raffay Endre: Az aracsi templom kutatásának régi és új eredményei. *Híd*, LXXVII. évf. 2013/4. 81–83. Itteni felvetésemet, miszerint a toronynak az építése az 1370-es éveknél korábban datálható, elvetem. Hacsak nem gondolunk arra, hogy a ferencesek már korábban birtokba vették a templomot, és építkeztek rajta. A tornyot és Erzsébet ferenceseit összebékíteni egyelőre úgy lehet, hogy a tornyot a *régies* jelzővel látjuk el. Az északi pillérsor két eredeti állapotban fennmaradt tagja a stallum beillesztését lehetővé tévő visszavésést mutatja. Vö. Raffay 2005. 44.
- ²⁶ A kolostor ásatásáról és a régészeti leletekről: Stanojev, Nebojša: *Aracs. Templomok, temető, monostor*. Újvidék, 2009. 75–121.
- ²⁷ Fuxhoffer 1803. 230–231. Kiadás: CD Fejér IX/5 n.114. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI*. Ed. Georgius Fejér. Budae, 1829–1844. Vö. Szende László: *Piast Erzsébet és udvara (1320–1380)*. Doktori értekezés. Kézirat. ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 199.

- ²⁸ Romhányi szerint az aracsi konventuális ferences kolostor valószínűleg nem érte meg a XV. század végét: F. Romhányi Beatrix: *Kolduló barátok, gazdálkodó szerzetesek. Koldulórendi gazdálkodás a késő középkori Magyarországon*. Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. Budapest, 2013. 63.
- ²⁹ Tinódi Lantos Sebestyén: *Erdéli história*.
- ³⁰ Stanojev 2009. 30.
- ³¹ A templom pusztulástörténetének rekonstruálása: Raffay Endre: Az aracsi templom pusztulástörténete és műemlékvédelme. In Raffay Endre–Tüskés Anna szerk.: *Európai műemlékvédelmi tendenciák – különös tekintettel a Kárpát-medencére*. Nemzetközi tudományos konferencia tanulmánykötete. Pécs–Fehérvár, 2019. 113–116.
- ³² A források kritikájáról: Pantić, Milan K.: Problem Arače u naučnoj literaturi. *Rad vojvođanskih muzeja* 12–13. sz. 1964. 141–150.
- ³³ Petrović, Miomir: Pitanje ubicacije Arače. In *Građa za proučavanja spomenika kulture Vojvodine VIII–IX, 1978–79*. 333–342. Vö. az előző jegyzettel.
- ³⁴ Összegyűjtve: Berecz 1970. 21–24.
- ³⁵ Petrović 1978–79. 335.
- ³⁶ Berecz 1970. 177.
- ³⁷ Vranjevo 1946-ban egyesült Törökbecsével, és ekkor vették fel a Vološinovo nevet, ezt váltotta fel 1952-től a Törökbecse (Novi Bečej) elnevezés.
- ³⁸ Újvidéki Vajdasági Levéltár, 519. szám.
- ³⁹ Berecz 1970. 175, 179.
- ⁴⁰ Eredetileg: Nédits (Nedić) Eugen. A Szentkláray nevet 1867-ben vette fel a törökbecsei Assisi Szent Klára-templom után, ahol pappá szentelték (1866-ban).
- ⁴¹ Vö. Vranjevo in dr. Rajsli Iлона szerk.: *Bánáti földrajzi nevek. Vajdaság helységeinek földrajzi nevei 15*. Újvidék, 2011. 259.
- ⁴² Persze más Ferencekről sem szabad megfeledkezni, valamint a Franzisdorf-Törökbecse elnevezésről sem.
- ⁴³ Lásd a 28. jegyzetet.
- ⁴⁴ A *Gothgyháza* eredetéhez: Bárány Ágoston: *Torontálmegye hajdana*. Buda, 1845. 55.
- ⁴⁵ Henszlmann Imre: Archaeológiai kirándulás Csanádra. *Archaeológiai Közlemények*, VIII. évf., 1871. 1–50. (az aracsi rész: 39–49.); Henszlmann Imre: *Magyarország ó-keresztény, román és átmenet stílusú műemlékeinek rövid ismertetése*. Budapest, 1876. 104–105.
- ⁴⁶ Vö. Raffay 2005. 11.

- ⁴⁷ Ugyanakkor arra szeretném a figyelmet felhívni, hogy a felmerült kérdések (újbóli) vizsgálatához, netalán tisztázásához érdemes lenne a megfelelő szakterület képviselőinek (is) kivenni a részüket a munkából. Annál inkább, mert sokkal nagyobb a vonatkozó térképészeti emlékműanyag a Petrović által áttekintettnél.
- ⁴⁸ A romot 1827-ben Hertelendy Ignác alispán jelentésére Torontál megye a Kikindai kerület által körülsáncoltatta, (műemlék)védelmi célból: a romok bontogatásának megakadályozása célul kitűzve. Vö. Berecz 1970. 173., Henszlmann 1871. 39., Raffay 2019. 116.
- ⁴⁹ A Torontál megyei részek késői datálásához Raffay 2019. 115/21. jegyzet felhasználja a beodrai gróf Karátsonyi-kastélyt.
- ⁵⁰ Rajsli Ilona: Nyelvi kontaktusok a helynévadásban. Egy helynévtár feldolgozásának lehetőségei. In Ispánovics Csapó Julianna szerk.: *Tudomány, módszer, argumentáció*. Konferenciakötet. Szabadka, 2012. 14., 4. jegyzet. Uo.: Kiss Lajos és Kázmér Miklós a szót a szláv orač (= szántó) személynévből eredezteti.
- ⁵¹ A felmérés vonatkozó részeinek datálásához lásd a 49. jegyzetet.
- ⁵² Kalapisnak ismeretlen forrás alapján való közlése szerint (Kalapis Zoltán: Az aracsi Pusztatemplom. In Kalapis Zoltán: *Történelem a föld alatt*. Újvidék, 1995. 54.) „alighanem” az 1770-es években ismeretlen jótét lélek nádfedéllel látta el a templomot. Az épület falai tehát nagyrészt nyilvánvalóan álltak még. Ha ez igaz, és az is, hogy a templom további bontogatását az 1827-es körülárkoltatás megakadályozta, akkor a templom nagymérvű elpusztítását a két időpont közti alig félszáz évre kell datálnunk. A kérdéshez adalékként még számításba veendő Petrović 1978–1979. 334. által idézett térkép 1778-ból (Fig. 6), amelyen a templomunkat már mint *naposten* jelölik. Ám a szöveg nehezen olvasható, így Petrović feloldási kísérlete sem vehető minden kétséget kizáróan.
- ⁵³ A Lázár-térképről általában: Stegna Lajos: *Térképtörténet*. Budapest, 1985. 90–95., hibáiról uo. 91–95.
- ⁵⁴ Az utóbbiról részletképet is közölt tanulmányában: Petrović 1978–1979. Fig. 3.
- ⁵⁵ Matthias Zündt: *Nova Totius Ungariae Descriptio Accurata Et Diligens Desumpta Ex Pluribus Aliorum Editis Cosmographicis*, 1567.
- ⁵⁶ Lazius említett 1568-as térképe is hasonló, de itt nincs erdőcske a forrásnál.
- ⁵⁷ Adalék a térképek pontosságához: Beche (Törökbecse) Beczkerekkel egy vonalban jelenik meg.
- ⁵⁸ A szóba jöhető térképek közül íme néhány, különbözőségeikben is tanulmányozásra érdemes: Fundanus Nicander Philippus (*Nova et exactissima totius Ungariae descriptio*, 1595, Szathmáry Tibor gyűjteménye), Hulsius

Levinus (1596) (Gastaldi-térkép alapján?), Sandrart, Jacob (*Neue Land Tafel von Hungarn*, 1664), Joan Blaeu (*Regni Hungariae nova et exactissima delineatio 1664*). Rajta egész Bánát feljebb tolva), Giacomo Giovanni Rossi–Giacomo Cantelli da Vignola (*L'Ungaria nuovamente descritta et accresciuta di Varie Nozie...* 1686, Róma). Ezen Aracha H. jelenik meg (alatta Arcina L), Zenthától lejjebb, Gala ugyanúgy folyó túloldalán helyezkedik el, de az egész lejjebb került, Aracha és a forrás is. Czoka egész fent, alatta Orozlanez, és még ez is feljebb, mint Zentha. Az Aracha melletti folyó neve itt Betz(o). Gala a Betz-cel párhuzamos Begherius túloldalán fekszik.

⁵⁹ Petrović 1978–1979. 335.

⁶⁰ Petrović 1978–1979. 334–335. Fig. 4. E két Aracs település közül előbb az eredetinek gondolt északi Aracs néptelenedett el, majd a déli is.

⁶¹ Petrović 1978–1979. 334. Fig. 5.

⁶² Torontál vármegye térképét egyes internetes források helytelenül datálták 1700-ra. A térképet Michael Votésky készítette, és Bécsben jelent meg 1802-ben Görög Demeter Magyar Átlásában (*Magyar Átlás/Atlas Hungaricus: az az Magyar, Horvát, és Tot Országok' Vármegyéji', 's Szabad Kerületei' és a' határ-őrző Katonáság' Vidékinek közönséges és különös táblájik*).

⁶³ Lásd a 25. jegyzetet.